

A szélhámos és a gyilkológép szíve

Neil Gaiman *Soseholjának* és China Miéville *Krakenjének* elemzése

A kortárs angolszász fantasy olyan befogadó közeg, ahol egymásra találhat a detektívregény, a kémregény és a tündérmese. Ez a műfajköziség olyan beolvasztásokat eredményezhet, ahol ezen újonnan született hibrideket vizsgálva máshonnan ismerősnek tűnhet a szerkezet, a cselekmény is emlékeztethet már olvasottra, vagy esetleg stilisztikai hasonlóságot lehet felfedezni két, látszólag egymástól távol álló műben. Ebben az állandóan változó és fortyogó környezetben alkot a londoni származású Neil Gaiman és a norwichi születésű, de ugyancsak Londonban élő China Miéville. Kettejük számos kapcsolódási pontja közül először egyet emelnék ki, amely maga London. Ez a helyszíne Gaiman *Soseholjának* és Miéville *Krakenjének*, itt fonódik össze a valóság és a fantasztikum, és veti ki hálóját a gyanútlan főszereplőkre. Ebben a kettős világban jelenik meg egy népmesei gyökereket felmutató szereplő, előbbiben még szélhámosként, utóbbiban hatékony gyilkológépként. Dolgozatomban ezen két karaktert szeretném elemezni, megvizsgálni, visszakeresni és bizonyítani azon állítást, miszerint az előbbi karakter az orosz folklórból származtatható népmesében, a *Halhatatlan Koscsej*-ben olvasható ellenségnek, azaz Koscsejnek egy variánsa, míg az utóbbi karakter a szerb folklórból megtalálható népmesében, a *Garázda Bas-cselik*-ben a hős ellen hadakozó ellenfélnek egy horrorba oltott változatát jeleníti meg.

Gaimant eredetileg egy sorozat megírására kérte fel a British Broadcast Company 1996-ban, ami a későbbiekben, miután a sorozat – szintén *Sosehol* címen – lefutott, regény formát kapott. A történet a kilencvenes években játszódik Londonban, ahol egy Skóciából Londonba munkát vállalni érkezett fiatal férfi, Richard Mayhew egy véletlen folytán élete kalandjába botlik, amikor segíteni próbál egy hajléktalannak tűnő fiatal lánynon, Ajtón. Ezen döntésének pedig hosszabb távú következményei lesznek, mint amelyekre Richard valaha is gondolt.

Az író által létrehozott fiktív világ két részre bontható, a Felvilágra, arra a Londonra, amelyet mindenki ismer, és az Alsóvilágra, ahol a regény döntő többsége játszódik. Richard csetlő-botló, újdonságokra rácsodálkozó karakterét követi a narratíva, ezáltal behelyezve az olvasót a szövegbe. Így ez utóbbi fiktív teret vagy egy segítővel, mint amilyen Ajtó és de Carabas márki, vagy egy beavatási próba kiállta után lehet megközelíteni. Ez klasszikus jellemzője a portal fantasy műfajának, vagyis ahogyan Farah Mendlesohn megfogalmazza *Rhetorics of Fantasy* című munkájában, „a karakter elhagyja ismerős környezetét, és egy portálon keresztül egy ismeretlen helyre jut” (MENDLESOHN 2008; 49). A kötet Ajtó személyében magát az egyik világból a másikba való átlépés metaforáját személyesíti meg, mert a lány egy olyan alsóvilágbeli családból származik, amelynek minden tagja azzal a képességgel volt megáldva, hogy ajtókat és zárat tud kinyitni, legyenek azok az Alsó- vagy Felvilágban.

Ajtó családját azonban, egyedül őt hagyva életben, megöli egy gyilkos páros, Mr. Croup és Mr. Vandermar. Az örület két helyi apostola nem akarván fél munkát végezni, üldözőbe veszi a lányt, hogy aztán elvihessék őt az emberölést megrendelőhöz. Ajtó, miután megszökött a két felbérelt martalóc elől, elkeseredettségében a zsvány de Carabas márkihoz fordul segítségért, Richard hathatós közreműködésével. Gaiman a következőképpen írja le az első találkozást a karakterrel: „Nagy, divatos fekete kabátot viselt, ami nem volt se szalonkabát, se viharkabát, ez alatt rongyos ruhát, a lábán pedig magas szárú fekete csizmát. Szeme fehéren világított rendkívüli sötét arcában. Egy pillanatra kivillantotta fehér fogait” (GAIMAN 2014; 42). Ezen rövid részlet alapján úgy tűnhet, a márki fekete bőrszínű, valamint Paterson Joseph, aki sorozatbeli megszemélyesítője volt, szintén ezt támasztja alá, ugyanakkor úgy vélem, létezik egy másik olvasat is, amely megnyithatja a filológiai diskurzust, hogy hogyan köthető de Carabas márki az orosz népmesekincshez.

A magyar nyelven is olvasható A. Ny. Afanaszjev által gyűjtött *A tűzmadár* című orosz népmese-gyűjteményben található *Halhatatlan Koscej* története, amely az Aarne-Thompson-Uther mesekatalógus alapján a 302-es¹, „A szív nélküli óriás” típus. A fent említett népmesében az ellenfelet, Koscejt lehetetlen elpusztítani, ezért a főhős, Iván cárevics csellel puhatolja ki gyengeségét. Iván cárevics anyja szegezi Koscejnek a kérdést: „»Miben rejlik a haláloed, Halhatatlan Koscej?» – »A halálom – felelte –, egy seholsincs helyen van: áll ott egy tölgy, alatta ládika, a ládi-

¹ Multilingual Folk Tale Database. <http://www.mftd.org/index.php?action=atu&act=select&atu=302> (2016. 05. 30.)

kában nyúl, a nyúlban kacsa, a kacsában tojás, és a tojásban a halálom” (AFANASZJEV 2006; 158). Ahhoz, hogy a leendő összehasonlítás teljes körű legyen, fontos kiemelni még a következő részletet is: „Halhatatlan Koscsej, a csontember” (AFANASZJEV 2006; 157). Ezen leírás alapján feltételezhető, hogy Koscsej fehér színű, mint a koponya, és szemüregai feketék. Koscsejt végül Iván cárevics pusztítja el, amikor „két tenyerével összezúzó[t]za a tojást, és Halhatatlan Koscsej meghal[t]” (AFANASZJEV 2006; 159).

Azonban Carabas márki koscsejszerűsége korántsem annyira egyértelmű. A fentebb elhangzott első benyomás a szereplőről, „[s]zeme fehéren világított rendkívüli sötét arcában” (GAIMAN 2014; 42) ellentmondani látszik Koscsej jellemzőinek. Ezen esszé azonban úgy értelmezi de Carabas márki alakját, mint – Gaiman élve az újraértelmezhetőség és újírás lehetőségével – aki egy fordított Koscsej. Egyfelől, külsőleg mintha ellentéte lenne a népmesei ellenfélnek, a csontemberi mivolt eltűnik, helyette egy sokkal nyugtalanítóbb, már-már szinte *unheimlich* figura lép színre. Másfelől a márki, mielőtt Ajtónak tenne szívességet, meglátogat egy öreg tetőlakót, Old Bailey-t, akinek „húsz éve tett egy nagy szívességet” (GAIMAN 2014; 47), így eljött, hogy behajtsa. A márki „kabátja zsebébe nyúl[t], és egy ezüstdobozt húz[ott] ki; a tubákszelencénél nagyobb, a cigarettásdoboznál kisebb volt, és mindkettőnél jóval díszesebb” (GAIMAN 2014; 47). A regény ezen pontján ez egy jelentéktelen történésnek tetszhet, azonban miután Mr. Croup és Mr. Vandermar végez a márkival, ez az aktus mégis jelentést nyer. A tetem a csatornába jut, ahonnan a csatornanepek kihorgásszák, és a lebegő vásáron szándékozzák eladni a holttestet. Old Bailey megvásárolja a márki testét, majd „az ezüstdobozt de Carabas márki mellkasára helyezte, s idegesen a halvilláért nyúlt, azzal csapta fel a doboz fedelét. Az ezüstdobozban vörös bársonypárnán egy nagy kacsatojás világlott halványzölden a holdfényben. Old Bailey felemelte a villát, és szemét lehunyva lesújtott vele a tojásra” (GAIMAN 2014; 201).

A következő jelenetben a „márki szennyvizet okádott a londoni falra, barna foltokat hagyva a szürke kövön” (GAIMAN 2014; 201). Koscsej nem halhatott meg egészen addig, amíg valakinek nem állt a hatalmában, hogy összetörje a halálát rejtő tojást, ezzel ellentétben de Carabas márki tojásának rejtekében nem a halála volt, hanem az élete. Így meglekélésével a halott szereplő újra élhet, ez a szélhámós, gaimani „Koscsej” átver mindenkit.

China Miéville regénye angolul 2010-ben jelent meg, az Agave Könyvek jóvoltából magyarul pedig 2013-ban. Miéville-ről előljáróban annyit, hogy erőteljesen baloldali szerzőnek tartja magát, szenvedélyes vá-

roslakó, és törekvése, hogy minden kötete más műfajban jelenhessen meg. A *Kraken* intrusion fantasy, vagyis a fantasynek egy olyan típusa, ahol Mendlesohn szerint „a világ szövete a betolakodás miatt felszakad, amelylyel felborítja a normalitást, ez ellen fel kell lépni, tárgyalni kell vele vagy legyőzni, visszaküldeni oda, ahonnan jött vagy ellenőrzés alatt tartani” (MENDLESOHN 2008; 359). A narratív térben a fiktív tér megváltoztatja a valóságnak értett helyszíneket, a kortárs London elegyedik saját mágikus birodalmával, „ahol szekták vívják vallásos bandaháborúikat, a kultuszrendőrség az apokalipszis elhárításán fáradozik, és groteszk orgyilkosok dolgoznak az embernek már semmilyen értelemben nem nevezhető maffiafőnöknek” – olvasható a borító hátulján.

Billy Harrow a londoni Természettudományi Múzeum Darwin Központjában kurátorként dolgozik. Egy idegenvezetése során, amelynek fontos állomása lett volna a preparált, 8,62 méter hosszú architeutis dux, óriáskalmár megtekintése, a terembe vezető ajtó kinyílta után szembesült azzal, hogy a „kilencméteres tartály, a több ezer liter sós víz és formalin, a döglött óriáspolip mind nyomtalanul eltűnt” (MIÉVILLE 2013; 23). Az ügyet a rendőrség kezdi vizsgálni, majd elemi erővel csap le az a hihetetlenül összetett miéville-i világ, ahol a legapróbb részletekig minden ki van dolgozva.

Az egyik alvilági csoportosulásnak a vezetője, egy életét tetoválásként más hátán tengető, magát Tetkónak nevező bűnöző útjára bocsát két bergyilkost, hogy kerítsék elő Billyt. Tetkónak meggyőződése, hogy a főhős az elrabolt óriáspolipról, amelyet kultuszistenként tisztel, olyan információval rendelkezik, amivel ő nem. A két gyilkológép, Goss és Subby a nyomára is bukkan Billynek, amikor csomagként behatolnak a férfi lakásába, és ott kihajtogatják magukat: „Valami megkönnyebbült morranásokkal türemkedett kifelé, áporodott izzadság- meg fingszag terjengett” (MIÉVILLE 2013; 91). Ez az auditív metonímiaként (is) működő belépő hiányzik a *Halbatatlan Koscsej*ből, ellenben olvasható a *Garázda Bas-cselik*ben.

A történet a Vuk Stefanović Karadžić gyűjtéséből származó népmesét tartalmazó gyűjteményben, *A kilenc pávalány és az aranyalmafában* jelent meg. A népmese az Aarne–Thompson–Uther mesekatalógus alapján szintén a 302-es típusba tartozik. A garázda Bas-cselik megjelenésekor „nagy zaj támad[t], kiáltozás és éneklés hallatszott, és úgy villámlott, hogy szinte lángba borult a palota környéke” (KARADŽIĆ 1987; 53), mintegy előrevetítve az auditív metonímiaként működő belépőt a *Kraken*ben. A lény, amelyet a „rettenetes szörny” (KARADŽIĆ 1987; 54) jelzős szerkezettel ír le a mese, Miéville interpretációjában valóban azzá válik.

A szörnyeteg nyelv általi leírhatatlansága és megnevezhetetlensége mind a népmese, mind pedig a regény jellemzője. Utóbbiban az író a horror eszközeivel erősíti fel, ezzel lovecraft-i szörnyet szabadítva Londonra, amely többek között a nyelvet megkerülve teremti meg a félelmet és a rettegést. A népmesében az ellenfél nyomtalanul távozik, ahogyan Miéville Bas-cselik figurája sem rögzíthető térben vagy időben: „Goss és Subby [...] osonkodtak végig Albion egész történelmén, néha nyomtalanul eltűntek tíz, harminc évre, egy áldott évszázadra, hogy egyszer csak felbukkanjanak, *szépjóestét, namiabelyzet*” (MIÉVILLE 2013; 105).

Szintén a népmeséből származtatható a Bas-cselik hőssel szembeni engedékenység háromszori ismétlődésének strukturális átvétele. A *Garázda Bas-cselik*ben a legkisebb fiú kiszabadítja apósa rabságban sínylődő szörny-szülöttét, az három étellel ajándékozza meg, amit később büntetésként elvesz. Olvasatomban ez a cselekedetsorozat a *Kraken* mélystruktúrájában a következőképpen található meg: „első életnek” tekintem azon időszakot, amikor Billy kurátorként dolgozott. Az első adományozott életében a poliphívók prófétája lesz, majd a másodikban szakadárként menekül a korábban őt megmentő Dane-nel Goss és Subby elől; a harmadik kapott életében a polip szövetségesevé válik, hogy azután, ahogyan a népmesében is, visszatérjen az első adott életéhez, a kurátorihoz. Ezekben az életekben hol közvetve, hol közvetlenül találkozik a miéville-i Bas-cselikkel, Gossszal és Subbyval, hogy aztán a szörnyeteg, elvéve Billy népmesei életeit, elpusztuljon.

Előtte azonban érdemes megvizsgálni, hogyan használja fel Miéville ezt a népmesei karaktert. Egyrészt, miután Goss és Subby elviszi Tetkóhoz Billyt, a férfi megmentésére érkező Dane egy vascsővel kiüti Subbyt, majd célba veszi Goss arcát is, mire „átható kondulás hallatszott, mintha fém csapódott volna fémnek. Goss meg sem tántorodott” (MIÉVILLE 2013; 108), az a feltevés nyer megerősítést, hogy Miéville a szerb népmesét használta és nem az orosz variánsát, mert a Baš čelik jelentése acélfejű. Másrészt a regénybeli szereplők szintén tudomást szereznek a Bas-cselik különös mivoltáról – „Goss, akiről azt beszélték, valahol máshol tartja a szívét” (MIÉVILLE 2013; 322) –, de a narratíva nem veszi át a népmese cselekményét. A szív az évszázadok folyamán mindig jelen volt Subby szeméjében, amelyet végül Tetkó hordozója öl meg, megsemmisítve egyúttal Gosst is, miután Subby nyakába dőf egy ollót. A *Garázda Bas-cselik*ben a címszereplő árulja el a főhős feleségének a megölési módját: egy hegy-ségben élő róka szívében lakó madárban van a vitézsége. A miéville-i Bas-cselik proppi szerepkörét, a károkozót betöltve és megtartva, szívének megsemmisítésével elpusztul, ellentétben a gaimani Koscejjel.

Az újraolvasásnak és újraírásnak egy olyan példáját mutatja be a két regény, amely a kortárs angolszász fantasy jellemzőjének tekinthető. „A szív nélküli óriás” népmesetípus két variánsa elég alapot szolgáltat arra, hogy szinte ennyire gyökeresen eltérő karaktereket lehessen gyúrni belőlük.

Kiadások

GAIMAN, Neil: *Sosehol*. Agave Kiadó, Budapest, 2014

MIÉVILLE, China: *Kraken*. Agave Kiadó, Budapest, 2013

Irodalom

AFANASZJEV, A. Ny.: *A tűzmadár. Orosz varázsmesék*. Magvető Kiadó, Budapest, 2006

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović: *A kilenc pávalány és az aranyalmafa*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987

MENDLESOHN, Farah: *Rhetorics of Fantasy*. Wesleyan University Press, Middletown, 2008